

Dr. FRANJO FANCEV: LITURGIJSKO-OBREDNE IGRE U ZAGREBAČKOJ STOLNOJ CRKVI

(PRILOG ISTORIJI KULTURE U POSAVSKOJ HRVATSKOJ XII. STOLJEĆA)

U historiji hrvatskoga naroda Posavska je Hrvatska počela dobivati na važnosti tek od časa, kad je kralj Ladislav g. 1093./4. osnovao na njezinoj teritoriji zagrebačku biskupiju. U kakim se prilikama sve to uistinu odvijalo, zastrto je gustom tamom, koju će jedva kada biti moguće sasvim rasvijetliti, kad je najveći dio najstarijih historijskih spomenika Posavske Hrvatske i zagrebačke biskupije prema svjedočanstvu goričkoga arhidakona Ivana propao već za mongolske invazije g. 1241.—1242. Prema najstarijoj sačuvanoj ispravi ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana od g. 1134. Ladislav je osnovao zagrebačku biskupiju navodno zbog toga, da se biskupovim staranjem privedu na put istine oni, koje je »error idolatriae« otuđio štovanju Boga. Sto upravo znače riječi isprave »error idolatriae« nije jasno, no držim, da ih se s nepravom uzima u doslovnom značenju, t. j. da se time mislilo upravo na zanemareno stanje posavsko-hrvatske kršćanske crkve uopće. O samom poganstvu razumije se ne može tu biti govora, jer kršćanska Posavska Hrvatska od 8. stoljeća do potkraj 11. stoljeća uopće nije davala prilike rimskoj crkvi, da se napose zabavi crkvenim prilikama u njezinom stranama, a to bi se bez sumnje bilo dogodilo, da je ona bilo u kojem pogledu stajala vjerski van okvira ili zapadne ili istočne crkve. I tako će se u riječima »error idolatriae« kriti valjda »heretičnost« slovenske narodne crkve, kojom je ona bila označena odmah iza smrti moravsko-panonskoga nadbiskupa Metoda (g. 885.) u Moravskoj od latinsko-njemačke stranke i pape Stjepana V., a u Dalmatinskoj Hrvatskoj od splitskih sinoda od god. 925., 1059.—1060., i od rimskih papa Ivana X. (925.), Nikole II. (1060.) i Aleksandra II. (1061.). U to doba padaju i osvade dalmatinskog latinskog svećenstva na hrvatsku narodnu slovensku crkvu, u kojima se ona označivala kao istovetna s gotskom arijanskom crkvom. Te osvade i bit će upravo potakle papu Grgura VII. (1073.—1085.), da je g. 1075. protiv Hrvata, koje izrijekom naziva »viles et ignavi haeretici«, preduzimao prave »križarske« vojne (isp. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, str. 540.—553.).

I ugarski kralj Ladislav, koji je bez sumnje bio dobro obaviješten o neprijateljskom stavu rimske crkvene hijerarhije prema hrvatskoj glagolskoj crkvi uopće, osnovao je za teritoriju Posavske Hrvatske latinsku biskupiju sa sjelom u Zagrebu, da tako u latinskoj crkvenoj hijerarhiji dobije u Hrvatskoj potporu za svoje političke ciljeve. Da su crkveni razlozi

doista imali da posluže Ladislavu za njegove političke ciljeve, može se potkrijepiti ispravom kralja Andrije II. od god. 1217. i to stavom »... qui (t. j. Ladislav) terram Sclavoniae sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungariae subiungavit«. — U vezi s tim tobožnjim obraćanjem na kršćanstvo Hrvata Posavske Hrvatske kao i s poistovetovanjem slovenske narodne crkve s gotskom arijanskom crkvom stajali su po svoj prilici sinodalni propisi drevnoga obrednika zagrebačke stolne crkve, pisanoga potkraj 11. ili početkom 12. stoljeća, a prema inventarima zagrebačke stolne crkve 14. i 15. stoljeća nazivanoga »Missale antiquissimum«. Naime najveći dio tih sinodalnih propisa bavi se baš ispitivanjem pravovjernosti s obzirom na arijanske hereze.

I kad su se tada, t. j. nakon osnutka zagrebačke biskupije, našle na teritoriji Posavske Hrvatske dvije crkve, nova latinska i starija narodna slovenska, latinska je protiv narodno-slovenske upotrebljavala vjerojatno sve — osim sile, da taj cilj postigne. Ako su ispravna legendarna pričanja iz početaka nekih crkava, ne najmanja važnost pri kolebanju između zapadne ili istočne crkve davala se obrednom sjaju. Obredni sjaj, držim, bio je jedno od sredstava, kojim se i zagrebačka latinska biskupija od prvih svojih početaka služila, da potisne u Posavskoj Hrvatskoj svoju suparnicu, slovensku narodnu crkvu. Tako valjda nije slučaj, da se među najstarijim liturgijskim kodeksima zagrebačke stolne crkve sačuvao gore spomenuti obrednik, koji sadrži detaljne propise za vršenje najvećih svečanosti crkvene godine. Propisi tog sačuvanog obrednika ne će biti prost prijepis, preuzet u cijelosti iz bilo kojega vanjskog obrednika, već upravo eklektičko primanje i prilagodivanje rimskoga obreda latinskog bogoslužja i istočnog obreda slovenskog bogoslužja u jedan jedinstveni novi obred. A da se tim novim obredom postigne što jači efekat kod vjernika, redaktori su njegovi posegnuli čak i za obrednim igrama. Igrama najstarijeg zagrebačkog obreda baviti će se ovaj prilog.

Poznato je, koje važno mjesto u razvitku novovjeke drame zauzima crkvena drama uopće. U crkvenoj je drami upravo vraćena lagano u život dramatska umjetnost, kroz crkvenu dramu spojena je novovjeka drama sa starom klasičnom dramom. Doduše kršćanska se crkvena drama kao i klasična drama razvila iz liturgije, ali u kršćanskoj je crkvenoj drami bilo to bez svakog direktnog prislanjanja na klasičnu dramu. Kao ovdje tako je i tamo klica dramatizacije ležala u samoj liturgiji, t. j. u naizmjeničnom (»ad invicem«) pjevanju svećenika, kora i vjernika. I zato su se i zameci kršćanske crkvene drame pojavili najprije u obredu onih svetkovina, gdje je bilo najviše dijaloških elemenata. Kako se dijaloškim oblikom nad sve svetkovine izdiže obred velike nedjelje s mukom i uskrsnućem Isukrstovim, to su prve liturgijske dramatizacije potvrđene baš iz uskrsne slave.

U svojim prvim zamecima crkvena je drama bila najprije liturgijska slava, t. j. liturgijski dijalozi povučeni iz teksta jevanđelja i složeni u trope i antifone podijelili bi se na više lica, koja su ih u najtješnjoj vezi sa samim bogoslužjem naizmjenice govorila ili pjevala. Kad se ta najjednostavnija liturgijska slava po vremenu proširila i novim licima i dijalozima, kojih sama liturgija nije zahtijevala, ona se, jer je prerasla liturgiju, od nje odriješila, a prikazivala se doduše još uvijek u vezi sa slavom dana ali van samega bogoslužja. Time se od čiste liturgijske slave razvila obredna igra, od ove dalje crkvena drama uopće.

Hrvatska crkvena drama, koje najstariji sačuvani hrvatskoglagolski spomenici idu u drugu polovinu 15. stoljeća, već je potpuna drama, nezavisna ne samo od bogoslužja već i od obreda, i do danas ni iz jednog našeg kraja nije potvrđeno postojanje liturgijskih slava ili obrednih igara, koje bi na teritoriji slovenskog liturgijskog jezika morale biti pisane glagolsko-slovenskim jezikom, na teritoriji latinskog liturgijskog jezika latinskim jezikom. Prema tome naša crkvena drama sačuvana ili potvrđena gotovo iz svih znatnijih kulturnih centara Dalmatinske Hrvatske od Istre do Dubrovnika ni na teritoriji hrvatske glagolske crkve, ni van njezine teritorije nije produkt organskoga razvijanja kroz stepene, koje je crkvena drama od prvih svojih zametaka do literarne punosti prošla u drugih naroda. I zato je naša narodna crkvena drama samo odraz uticaja već gotove talijansko-latinske crkvene drame. Međuto što nemamo potvrđeno iz onih naših strana, u kojima se pod uticajem hrvatske narodne crkve, više obrazovanosti a i jačega dodirivanja s naprednijim zapadom narodni duh počeo i prije i jače literarno javljati, potvrđuje se iz Posavske Hrvatske, i to već za doba, kad je kralj Ladislav na njezinoj teritoriji osnovao zagrebačku biskupiju »ad instruendam hujus plebis ignoranciam«. Naime najstarije obredne igre potvrđuju se već u obredniku zagrebačke biskupije, koji je vjerojatno pisan oko god. 1100., t. j. ili nešto prije ili nešto kasnije od te godine. Kako je jedna obredna igra toga obrednika povezana sa slavom uskrsnuća Isukrstova, druga sa slavom Bogojavljenja, prikazat ćemo svaku zasebno.

1. Obredna igra Isukrstova uskrsnuća.

Počeci liturgijske uskrsne igre općeno idu u 10. stoljeće. Iz 10. su naime stoljeća potvrđeni i to već iz samoga početka sanktgalenski tropi, od kojih je liturgijska slava Isukrstova Uskrsnuća u svom najprimitivnijem obliku izgrađena, a iz druge polovine istoga stoljeća potvrđena je u jednom ceremonijalu iz Engleske i njihova najstarija dramatizacija, gdje uskrsna obredna igra čini upravo završni čin obreda polaganja križa na veliki petak na mjesto kraj oltara, koje predstavlja grob Isusov, i njegova odnošenja sa toga mjesta u noći od velike subote na uskrsnu nedjelju (isp. Creizenach, *Gesch. d. neuer. Dramas*, 2. izd., I. str. 44.—45.). Gotovo na istom stepenu, a sasvim u istoj vezi kao u tom engleskom ceremonijalu, nalazi se i uskrsna obredna igra u obredniku zagrebačke stolne crkve. Naime i ovđe se ona kao i tamo najtješnje prislana na iste obrede, kako se to vidi iz svih propisa pomenu-toga obrednika:

Ordo in die parasceven. In parasce hora sexta convenient omnes ecclesiastici in ecclesiam nec non preparent ut mos est salutiferam (l 74b) crucem. Et preparent se presbyteri et ceteri, quantum sit opus ad ministrandum domino pontifici ad missam cum cantoribus et reliquis ministris vestibibus induti, mittaturque parvum linteum super altare nudum de sub evangelio. Ante evangelium vero non portentur candelae vel incensum. Et ut venerit presbyter vel pontifex ante altare dicat: O r e m u s. Deus a quo et Judas reatus sui poenam et confessionis sue latro primum sumpsit. Tunc legitur lectio I n t r i b u l a c i o n e. Sequitur tractus D o m i n e a u d i v i cum quinque versibus, item alia oratio diacono pronuntiante: F l e c t a m u s g e n u a, postea l e v a t e. Deus qui peccati veteris hereditariam mortem inque posteritatis genus omne successerat. Post ea legatur leccio:

Dixit dominus ad Moysen et Aaron. Mensis iste principium mensium vobis. Sequitur tractus: Eripe me domine ab homine malo. Deinde legatur evangelium ubi non dicitur dominus vobiscum sed tantum passio domini nostri Ihesu Christi: In illo tempore Egresus Ihesus trans torrentem Cedron. Nec incensum ibi portetur, evangelium dum legitur et pervenitur usque »diviserunt sibi vestimenta mea« tollatur linteum de altari. Evangelio finito vadat pontifex aut presbiter et diaconus cum eo et det orationes sicut in libro sacramentorum continentur. Oremus, dilectissimi nobis, pro ecclesia sancta dei. Post has orationes sternantur tapaecia ad adorandam crucem. Deinde prepararetur crux ad portandum ante altare qui incipiant ab oriente hos versus canentes duo presbiteri veniant: Popule meus quod feci tibi . . . Duo clerici: Agyos o theos, agyos hys chiros, agyos athanatos, eleyson imas. Chorus: Sanctus deus, sanctus, fortis, sanctus immortalis miserere nobis. . . . Deinde pontifex accipiens casulam incipiat ala voce: Ecce lignum crucis . . . Salutata autem cruce tam a sacerdote seu antistite quam et a ceteris veniat sacerdos sive episcopus festivus indutus ornamentis ante sanctum altare et expectet ibi quousque corpus domini ab archidiacono deferatur sibi. Archidiaconus autem et cum eo duo vel tres clerici vadant ad locum ubi pridie corpus domini servabant. Et inde sublatum cum magna reverentia tollant sacerdotique ad altare deferant cantantes hos versus: Laudes omnipotens ferimus tibi . . . Versibus finitis extendat archidiaconus corporale super nudum altare procedensque episcopus ante altare fatiat communem confessionem. Et osculato altari corpus (l 78a) domini et calicem sine sacramento vino et aqua mixto de manu archidiaconi accipiens canente ipso commun: Hoc corpus quod pro nobis tradetur . . . Et hoc dicto super altare sacerdos ponens calicem ordinansque oblatas humillime diceat hanc orationem: Suscipe sacra trinitas hanc oblationem . . . Hac finita dicat lenta voce: Oremus. Preceptis salutaribus moniti . . . Ita per ordinem usque per omnia secula seculorum. Et respondeant omnes: Amen. Et nec pax domini neque agnus dei dicatur neque osculum detur, sed communicantes singuli in sua redeant loca. Vesperaque cantetur privatim hoc modo. Confitebor Domine . . . Et sub silentio: Pater noster. Or. Respice quae sumus domine . . . Deinde hostiis ecclesie diligenter seratis omnibus laicis et feminis exclusis presbiteri, diaconi, subdiaconi et acoliti cum candelis et (l 78b) incenso pergant illuc, ubi post salutationem crucem reposerunt, et inde levantes eam portent ante altare sancte crucis, ubi antea adoraverunt eam. Ibique super scamnum ponatur, turificetur et diligenter linteamine et desuper pallio cooperiatur. Sed interim dum crucem levant et de loco ad locum portant ista responsoria silenter decantentur. R. Ecce vidimus eum R. Hierusalem luce R. Plange quasi virgo R. Recessit pastor noster R. Ecce quomodo moritur iustus. Novissime corpus domini in unam valde mundam buxidem mittatur sigilloque vel clave ecclesie sigilletur atque subtus linteam et pallium ad pectus sancti crucis collecetur et hec antiphona decantur: Sepulto domini signatum est monumentum . . . His ita peractis et custodibus ordinatis qui hoc sacratissimum corpus dominicum custodiant in psalmis et ceteris orationibus.

Ipsa clerus ante quam redeat flexis genibus hanc orationem dicat: Adoramus te, Christe, benedicimus tibi quia per crucem tuam redemisti mundum. Y.: Omnis terra adoret te deus Or. Respice quaesumus domine super hanc familiam tuam.

Nakon toga ostaje križ u grobu do u noć od velike subote na uskrсну nedjelju. U ranu zoru nedjelje dolaze najprije crkvene starješine i odnose križ iz groba, a na to se odmah nastavlja uskrсна igra. Sve to sadržano je u ovim propisima: (l. 100b). Eadem vero nocte primo diluculo ane quam matutinali (l. 101a) tangatur signum, a primoribus ecclesie tollenda est crux, que in sexta posita es in sepulchro, cum antiphona leniter cantatur: Ego dormivi et somnum cepi et exurexi quoniam dominus suscepit me aevia, aevia. Decantantes vero tertium responsorium cum crucibus et cereis turribulis et timiamarus omnis simul perveniant ad sepulchrum. Diacones autem cohibidem habitu sedentes istum imponant versiculum:

(2) Quem queratis in sepulchro, o christicole. Illi vero qui turribula:

(3) Ihesum nazarenum crucifixum, o celicole.

(4) Non est hic, surrexit sicut predixerat; (5) ite, nunciate, quia surrexit a mortuis (6) Venite et locum ubi positus erat dominus, aevia aevia.

Illi autem tollentes posita linteamina revertantur ad chorum istam cantando antiphonam:

(7) Surrexit domine de sepulchro, qui pro nobis pependit in ligno aevia. (8) Surrexit enim sicut dixit dominus et procedet vos in galileam, aevia, aevia, aevia.

Deinde incipiat cantus: Te deum laudamus. Finitis ergo matutine laudis cum antiphonis, psalmis capitulum neque ymnum, dicatur sed tantum: Hec dies quam fecit dominus. Incipiat versus: Contifemini domino. Aevia. Pascha nostrum immolatus est Christus. Ad benedictus. A. Et valde mane. i. Benedictus. Surgens. Or. Deus qui hodierna. Surgens Ihesus mane prima sabbati. Psalmi: Deus in nomine tuo. Beati immaculati: Retribue servo tuo. Contifemini domino. Aevia. Pascha nostrum. Epulemur. Deus qui habitat.

Iznijevši ovdje cijeli tekst obreda, koliko je u vezi s uskrsnom igrom, reći ću, kako ta naša igra stoji prema igrama drugih izvora, da time objasnim i put, kojim je ona vjerojatno došla k nama.

Kako su ovake uskrсне igre već od 11. stoljeća bile raširene gotovo po svim zemljama zapadne Evrope, to mi je prilično teško odrediti odnos naše uskrсне igre prema igrama drugih zemalja, pogotovu jer mi u tu svrhu stoje na raspolaganje samo tekstovi 28 uskrčnih igara, o kojima raspravlja Gustav Milchsack u monografiji »Die Oster- und Passionsspiele (Wolfenbuettel, 1880, Heft 1. »Die lateinischen Osterfeiern«). Ipak i prema tome ograničenju materijala za poređenje jedno je van svake sumnje, da prema Milchsack-ovoj klasifikaciji naša igra općeno ide u grupu uskrčnih igara

najstarijega tipa, a u detaljima pokazuje više srodnosti s igrama toga tipa francuske provenijencije nego s igrama njemačke provenijencije.

Naša igra, kako se iz priopćenoga teksta vidi, nema na početku pitanja »Quis revolvat nobis lapidem de ostio monumenti«, kojim se scena uskrsne igre inače redovno počinje. Ipak taj nedostatak nije samo osobina našega teksta, već se on potvrđuje i u nekim drugim tekstovima. Tako ga od 28 tekstova Milchsack-ove kolekcije tema 7 tekstova (isp. o. c. sr. 28.), a od pet tekstova najstarijega tipa dolazi samo u jednom tekstu njemačke provenijencije iz 14. stoljeća, a od četiri teksta, koji ga nemaju, tri su francuske provenijencije iz 10. i 11. stoljeća (isp. o. c. str. 38). Osim u tome naša se igra poklapa više s igrama francuske provenijencije nego s njemačkima i u dijalozima, označenima s brojevima 2—6. Dialog br. 7 našega teksta osim u njemačkom tekstu manastira St. Blasius (Schwarzwald) 14. stoljeća potvrđuje se već u nastarijem tekstu te igre engleskoga ceremonijala »Liber consuetudinum« iz 10. stoljeća (isp. Milchsack, o. c. str. 39.), a kako je i taj ceremonijal prema napomeni njegova autora Duranda također rađen naročito po predlošku francuskog benediktinskog manastira Fleury (isp. Migne Patrologia, ser. lat., t. 137., str. 475.), to je naš tekst mogao biti prepisan samo iz predloška, koji je direktno vukao svoju lozu iz francuskih redakcija uskrsne igre. Tome se po svoj prilici ne će protiviti ni to, što dijalog br. 8 naše igre ne dolazi ni u jednoj od igara najstarijega tipa već samo u dvije igre II. grupe austrijske provenijencije, koje su obje (jedna iz štajerskog St. Lambrecht-a, druga iz Klosterneuburg-a) iz 12. stoljeća. Osim u toj antifoni te se dvije austrijske igre slažu s našom još samo u šestoj antifoni, dok se u drugim sasvim razilaze.

U obrednik »Missale antiquissimum« zagrebačke stolne crkve ušla je ta igra vjerojatno preko monaha benediktinskoga reda, koji potkraj 11. stoljeća u Posavskoj Hrvatskoj valjda još nije imao svojih osobitih manastira, ali kojemu će biti pripadali i prvi zagrebački biskup Čeh Duh kao i svećenici, što ih je kralj Ladislav osnivajući zagrebačku biskupiju dodijelio biskupu Duhu za pomoćnike iz zaladske i šomoške županije, ili upravo iz benediktinskih manastira tih dviju županija. Kako je francuske provenijencije i igra Triju Kralja, to ću u idućoj glavi kazati, kako zamišljam ja sebi put, kojim su te obje igre donesene iz Francuske u naše sredinu.

I dok se uskrsna igra u drugih naroda ne samo provlačila kroz nekoliko vijekova, i u njima malo po malo dalje razvijala i proširivala novim scenama, a na kraju krajeva služila i za osnovu narodne crkvene drame, u zagrebačkoj je biskupiji ostala sve vrijeme, dok je bio u punoj kreposti obred zastupljen u pomenutom obredniku, na istom stepenu. U sačuvanim misalima i brevijarima zagrebačke stolne crkve 14. i 15. stoljeća nema joj više ni traga. Ako je istina, kako predaja zagrebačke stolne crkve uči, da je biskup Augustin Kazotić za svoga biskupovanja (g. 1303. do 1322.) reformirao obred zagrebačke biskupije, to je tom prilikom i ta uskrsna igra bila izbačena iz uskrsnoga obreda.

2. Obredna igra Triju Kralja.

Ne samo kronološki već i idejno božićna se igra razvila tek iza uskrsne igre. Dokazi za to izvode se iz osnovnih dijaloga jedne i druge igre. Dok su naime dijalozi najstarijeg tipa uskrsne igre »Quem quaeritis...« itd. uz neznatne izmjene i dodatke preuzeti od najveće česti iz teksta jevanđelja,

slični dijalozi božićne igre »*Quem quaeritis in praesepe, pastores, dicite...*« itd. rađeni su prema uskrsnima, jer u tekstu samoga jevanđelja za Božić za njih nema potvrde. A kao što se osnovna uskrsna igra proširivala malo po malo novim scenama, koje su obuhvatile i događaje, koji su se zbili prije i poslije Uskrsnuća, tako se i osnovna božićna igra proširivala najprije na događaje, koji su se zbili iza rođenja Isukrstova (dolazak triju kralja, pomor djece itd.), a tek kasnije i na događaje, koji su naviještali dolazak Isukrstov na zemlju i njegovo rođenje.

Za čudo prema obredniku zagrebačke stolne crkve božićni je obred bio vrlo jednostavan. Svi detalji, kojima su redaktori taj obred opisali, iznose jedva dvije strane obrednika. No zato se sa to većim sjajem slavilo Bogojavljenje. I vjerojatno u tom kontrastu između slavljenja Božića i Bogojavljenja, koji je vrlo karakterističan za područje Posavske Hrvatske, jer su se ovdje ukrštavali uticaji zapadnog i istočnog obreda još iza osnutka zagrebačke biskupije, i bit će jedino objašnjenje, zašto redaktori zagrebačkoga obrednika nijesu iz svojih predložaka primili u zagrebački obred i božićnu igru, već samo igru Triju Kralja.

Zagrebačka igra Triju Kralja može se kazati ide među najznatnije priloge za historiju te igre uopće. Kako se ona prema navodima Creizenacha (isp. *Geschichte des neueren Dramas*, sv. I. str. 55.) sačuvala samo u 15 potpunih i 4 defektna teksta, a od tih samo ih je pet iz 11. stoljeća, dok su ostali iz 12., 13. i 14. stoljeća, to i po tome dobiva naš tekst na važnosti, jer ga bez sumnje valja pribrojiti k onih pet tekstova iz 11. stoljeća. Njegova je osobita važnost još i u ovome. Iz dosad poznatih tekstova igre Triju Kralja samo se iz neverskog teksta iz 11.—12. stoljeća i rouen-skoga teksta iz 14. stoljeća znade, da se igra Triju Kralja prikazivala u najtješnijoj vezi s obredom Bogojavljenja (isp. *Creizenach*, o. c. str. 59.). Naš je tekst u tome još potpuniji, jer sasvim tačno označuje mjesto igre u matutinu Bogojavljenja.

Zbog lakšega razumijevanja onoga, što ću dalje kazati o razvitku i provenijenciji te naše igre, donosim tekst obreda za Bogojavljenje u izva-cima, a samu igru doslovno.

(l. 21a) »*In vigilia epiphaniae ieiunium celebretur. Ad missam all. dicatur. In nocte epiphaniae in romana (l. 21b) ecclesia invitatorium non canitur. Finito nono responso legatur evangelium: Factum est. Quo finito incipiat: Te deum laudamus. Et sic finiat matutinum. Missa vero agatur ordine suo. In vigilia epiphaniae benedicatur aqua, ut mos est grecorum ante vespas sive in octavis.* (Dalje do l. 28b dolazi sam obred svećenja vode.)

(l. 28b) *Ad matutinum post nonum responsorium fiat tractus stelle in hunc modum, ita ut magi sint parati*

(1) *uno stane ante altare sancte Marie et incipiente alta voce: Stella fulgore nimio rutilat.*

Et alio in dextro altari repetenti: Stella fulgore nimio.

Tercioque in sinistro prosequente in ipsum: Stella fulgore nimio rutilat.

(2) *Et simul cantantes veniant simul ante altare sancte Marie: Que regem regum (l. 29a) natum monstrat quem venturum olim prophete signaverant.*

(3) *De altari autem accipiant vascula mistica munera continentia. Aurum Caspar, Thus Melciar, Mirram Balthasar. Et sic cantantes descen-*

habeat aliquā potestātē. sed ē fufus & district
discedat. P. xpm dnm nrm. P. que maieftatē
tuā. sēs. sēs. sēs.

Exoruzo te creatura aq; Re q.

Os qui ad salutē human.

Inelina dnr aurē tuā & exaudi nos
qui ambulasti & scificasti cas benedic omnib;
nob. qui inclinam? ceruices. & significam? serui
tuus habitū. & dignū fac residuum uite nre tēp.
ut hic simp? agrū. fiat nob infirmitatē anime &
corporis. P. finita orcio incipiat antiph. si omes
agrarum scificati sunt xpo app. Et diuini dixerunt. haurite
aqua? hauriant aquā cū calice. & sic bibant in dño.
pp? diuersas infirmitates. & ad benediccio
supi testatur. A dnatutinū p? nonū resp. fiat trac
tus stelle in h modū. ita ut tres magi sint pa
ra. uno stante ante altare scē marie. & in
cipiente alta uoce. Stella fulgore nmo rmlar.
Et alio in dextro altari repetenti. Stella fulgore
nmo. Tercioq; in sinistro. psequente in ipsū.
Stella fulgore nmo rmlar. Et simul cantantes ut
ant simul ante altare scē marie. Querentem regē

*Cor gant uocantur uoc uocantel No uocantur arabes michi parent usq; fidelis
ingo. abas iouis xpo. subire cohoru.*

2. „Tractus stellae“ iz obrednika „Missale antiquissimum“, list 28 b.
Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

dant ad Herodem. Eamus ergo et inquiramus eum et offeramus ei munera aurum, thus et mirram.

(4) Herodes autem residens in solio suo in media ecclesia coronatus inquirat magos hoc modo: Regem quem queritis natum esse quo signo didicistis.

(5) At contra magi: Ipsum natum esse didicimus in oriente stella monstrante.

(6) Et Herodes: Si illum regnare creditis, dicite nobis.

(7) Et magi: Hunc regnare fatentes cum mysticis muneribus de terra longinqua adorare venimus.

(8) Scribe vero sub tilibus induti et mitras habentes in capitibus sedeant circa Herodem librosque teneant in manibus sciscitante eos hoc modo: O vos scribe interrogati dicite, si quid de hoc puero scriptum videretis in libris.

(9) Respondant scribe: Vidim(us) domine in prophetarum lineis nasci Christum in Betleem civitate David propheta sic vaticinante.

(10) Et sic imponat testimonium chorus: Bethleem non es minima.

(11) Tunc Herodes dimittens magos a se dicat: Ite et de puero diligenter investigate et invento redeuntes mihi renunciate.

(12) Redeuntes vero magi ab Herode et inspicientes (l. 29b) stellam digitoque monstrantes dicat unus: Ecce stella.

Et alter: Ecce stella.

Terciusque: Ecce stella.

(13) Et sic simul incedentes diffiniant: In oriente praevisa iterum praecedit nos lucida.

(14) Et duo clerici appis induti stantesque iuxta imaginem sancte Marie tenentis dominum parvulum in manibus imponant hunc versum: Qui sunt hi quos stella ducit nos ad exitos inaudita ferentes.

(15) Respondeant magi: Nos sumus quos cernitis reges Tharsis et Arabum et Sabba dona ferentes Christo regi domino nato quem stella ducente venimus adorare.

(16) Juxta stantes imaginemque domini digito monstrantes dicant ad magos: Ecce puer adest, quem queritis, iam properate et orate quia ipse est redemptio nostra.

(17) Tunc salutantes tres magi dominum dicant. Salve princeps populorum.

Auriger dans munus dicat: Suscipe rex aurum.

Similiter et turriger: Tolle thus, tu vere Deus.

Mirriferque: Mirram signum sepulture.

(18) Angelicus puer indutus dalmatica stans superius dicat: Impleta sunt omnia que propheticæ dicta sunt. Ite viam remeantes aliam.

(19) Tunc magi redeuntes per aliam viam angelicoque responso ovantes et imponant antiphonam usque ad chorum cantando venientes: O regem celi cui talia famulamur obsequia stabulo ponitus, (l. 30a) qui continet mundum iacet in presepio et in nubibus venit.

Finita autem incipiat cantor alta voce: Te deum laudamus. Et sic peragatur matutinum ordine suo.

natum monstrat. quem uenturum dum pphete signauerunt.
 De altari aut accipiant uascula mistica munita
 et mencia. Aurum Gaspar Ibus M elciar Mirra
 Balthasar. Et sic cantum res descendant ad he
 rode. Camus ergo et inquiramus eum offerant ei mune
 ra aurum thur et mirram. herodes aut residens in so
 lio suo in media caela coronat. inquit magos
 hoc modo. Regem quem queritis natum esse quoligno
 didicistis. At cont magi Ipsum natum esse didicimus in
 oriente stella monstrante. Et herodes. Sillum regnare
 credis dicit nobis. Et magi hunc regnare fatentes eum
 mysticis muneribus. de terra longinqua adorare uerunt. Scribe
 u subtilibus indui. et miras habentes in caputibus
 sedcant circa herode. librosque tentant in manibus
 sciscitante eos hoc m. O uos scribe interrogat dicite
 siquid de hoc puero scriptum uideritis in libris. Respon
 deant scribe. Vidam dicit mphetarum lineis nasci xpm
 in bethleem ciuitate dauid ppheta sic uaticinante. Et sic
 imponat testimoniu chorus. Bethleem non est minima
 te herodes dimitens magos. ase dicit. Itaque de
 puero diligenter inuestigat et inuenit redeuntes mibi re
 nunciate. Redeuntes g magi ab herode. et inspicies

*Hoc est causa uic regis sui qd arabes quoniam hic regem regnantibus impuente que rictu munde
 factu uidetur uirgo*

3. „Tractus stellae“ iz obrednika „Missale antiquissimum“, list 29 a.
 Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

Literarna historija analizujući sačuvane tekstove igre Triju Kralja
 razlikuje u njezinu razvoju dvije grupe odnosno četiri tipa. Samo u dvije
 grupe podijelio ih je Creizenach (up. o. c. str. 55.), a četiri razvojna tipa
 postavio je Heinrich Anz u monografiji »Die lateinischen Magierspiele.
 Untersuchungen und Texte zur Vorgeschichte des deutschen Weihnachts-
 spiels« (Leipzig, 1905.). Prema Creizenachovoj podjeli u prvu grupu idu

tekstovi, koji sadrže samo scenu dolaska Triju Kralja, njihov poklon i darivanje Isukrsta; u njoj govore u svemu tri lica: tri kralja (magi), primalje («obstetrices») i anđeo (angelus). Bitnu osobinu druge grupe prema prvoj čini javljanje Iruda, pored kojega se kao nužna posljedica dijaloga a i zbog jačeg zblizenja s tekstom jevanđelja javljaju kasnije književnici («scribae») i sluge (nuntius, symnistaе, milites). U Anz-ovoj podjeli na četiri tipa prvi se tip poklapa s prvom grupom Creizenacha, drugu Creizenachovu grupu raščlanio je Anz na tri dalja tipa, pri čemu se igra u II. tipu proširuje samo Irudom, u III. tipu književnicima i korom ili slugama, a u IV. tipu zahvata i druge događaje, pa se tu javljaju još i pastiri i nevina dječica. Među igre I. tipa idu tekstovi iz Rouen-a (XIV.—XV. stoljeće), i pariški iz biblioteke Mazarine (XI. stoljeće), među igre II. tipa kraći tekst iz Nevers-a (XI. stoljeće), a kasnijim dodacima prošireni tekst (XII. stoljeće) iz Nevers-a čini prijelaz k III. tipu; suponirani III. tip inače u osobitom tekstu nije potvrđen. Svi ostali tekstovi ili čine prijelaz od III. tipa k četvrtom, ovamo idu tekstovi Compiègne (11. stoljeće), pariški fragmenat (11. stoljeće), Laon (13. stoljeće), ili idu i sasvim u IV. tip, kao tekstovi iz Strassbourg-a (ca 1200.), Freisinga (11. stoljeće), Einsiedeln-a (11.—12. stoljeće) i Orleans-a (12. stoljeće) i t. d.

Dosadanje neimanje pratipa III. stepena ispunja redakcija naše igre; u njoj pored tri kralja (magi), primalja (clerici), i anđela nastupaju još samo Irud, književnici i kor. Određivši time samo općeno odnos naše igre prema igrama ostalih izvora treba da kažem nešto i o detaljima dijaloga. Od dijaloga naše igre već su se u I. tipu nalazili dijalozi br. 1, 2, 3, 12, 13, 14, 15, 16, 17 i 18; proširenje I. tipa na II. tip čine dijalozi br. 4, 5, 6, 7 i 11; prema tome u III. razvojni tip idu samo dijalozi br. 8, 9 i 10.

Od dijaloga, koji se već od I. tipa provlači gotovo kroz sve tekstove, naša igra kao i kraća neverska nema antifone »En magi veniunt et regem regum natum stella duce requirunt«, ali naša nema ni njezine zamjene u kraćoj Neverskoj igri: »Vidimus stellam eius in oriente et agnovimus regem regum esse natum«. Naša igra nema ni dijaloga suponiranih za III. tip: »Rex. Huc symnistaе mei, disertos pagina scribas prophetica ad me vocate. Nuntius: Vos legis periti a rege vocati cum prophetarum libris properando venite«. Za našu igru taj nedostatak nije važan, a sasvim je i razumljiv, jer se pored Iruda već nalaze na pozornici i književnici, pa za to nije bilo od potrebe, da ih Irud po glasnicima, slugama tek doziva. Od suponiranih dijaloga III. tipa ne dolazi u našoj igri ni antifona »Delusus es, domine, magi viam redierunt aliam«, koje nemaju ni prošireni tekst neverski, koji čini prijelaz od II. tipa k trećem, a ni orleanski i La manski tekst, koji idu već u proširene tekstove III. tipa. Inače je ta antifona upravo uvod u scenu pomora nevine djece. Antifona »O regem celi...« (v. br. 19) naše igre imadu još samo freisingški (11. stoljeće), einsiedelski (11.—12. stoljeće) i orleanski (12. stoljeće) tekst. Kako se sva tu nabrojena odstupanja dijaloga naše igre od dijaloga suponiranih Anzovih tipova povrđuju i varijantama drugih tekstova, prema tome i postanje naše igre valja izvoditi iz istoga praizvora, iz kojega su se razvili i ostali tekstovi.

I Anz i Creizenach stavljaju postanje igre Triju Kralja u Francusku, i to ne toliko zbog toga što se najviše tekstova sačuvalo iz Francuske, već više što je samo odanle potvrđen i liturgijski praizvor te igre kao i prva dva njezina razvojna stepena (tipa). Naime samo u francuskim tekstovima Limo-

& inspicientes stellā. diguq; monstrantes dicat
unus. Ecce stella. Et aliter Ecce stella. Terentiusq; ecce
stella. Et sic similes antecedentes diffiniant. In oriente
puerū terentius pcedit nos lu. cida. & duo clerici appis
induti stamesq; iuxta imaginē sēc marie te
nentes dñm parvulū in manib; imponant hunc
ursiun. Quisunt hi quos stella ducit nos ad ex nos in audna
stres. Respondeant magi. Nos sumus quos queritis.
Magi iherosolē & arabum & sabbā dena sui nescit. & po regi dño
nato quem stella ducente uenimus. Iuxta stantes ima
gnēq; dñi digito monstrantes. dicant ad magos.
Ecce puer adest quem queritis iam pperate & orate
quia ipse est redemptio nrā. Te salutantes tres magi
dñm dicat. Salue pnceps pplorū. Auriger dñs
munus dicat. Suscipe rex aurum. Similit &
auriger. Tolle thur & uer dñs. Myrriferq; Myrrā
signum sepulture. Anglicus puer induū dalmatica
stans supius dicat. Impleta sunt omnia que pphetice
dicta sunt te uiam remeantes aliam. Te magi redun
tes p hā uia. anglicoq; responsō ouantes. & im
ponant anuph. usq; ad chorū cantando ueni
entes. O regem celi cui talia famulantur obsequia stabulo ponit

4. „Tractus stellae” iz obrednika „Missale antiquissimum”, list 29
Rukopis XI./XII. st. knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola.

ges i Besançon sačuvan je prethodni, liturgijski stepen igre Triju Kralja, u kojem je ona bila još dio bogoslužja na Bogojavljenje, i iz kojega su se u daljem tijeku razvila prva dva pomenuta tipa u tekstovima Rouen i Nevers te igre, koja su se prerastavši okvir bogoslužja već prikazivala van bogoslužja. Doduše rouenski tekst ide u 14. stoljeće, ali da je ta igra bila u Rouen-u poznata već u 11. stoljeću, posvjedočava rouenski biskup Johan-

nes Avrincensis († 1079.) u djelu »Liber de officiis ecclesiasticis«, gdje kaže: »Finito nono responsorio sacerdos dalmaticatus et casulatus procedat et evangelium Genealogiae Christi secundum Lucam solemniter legat... Deinde stellae officium incipiat« (up Migne Cursus patrologiae, ser. lat. t. 147. str. 43.). Neverski kraći tekst pisan oko god. 1060. i prošireni tekst iz 12. stoljeća prikazivali su se upravo iza trećega nokturna jutarnje na Bogojavljenje. Rouenska se igra zvala »Stella officium«, neverska »Versus ad stellam faciendam«.

Srodnost naše igre s tim najstarijim francuskim igrama potvrđuje se ne samo tekstualno već i prigodom, u kojoj se prikazivala, a i nazivom. Naime i prema našem se tekstu zvala ona »Tractus stellae«, a prikazivala se baš kao i u Rouen-u u 11. stoljeću na jutarnjoj »post nonum responsorium«. Tekstualne su razlike, kako sam već kazao, sasvim neznatne. Prema tome i naš tekst mora da je ne samo francuske provenijencije, već i izravno bez posredovanja njemačkih redakcija donesen iz Francuske. Doduše, kako sam spomenuo, dijalog br. 19. »O regem celi...« našega teksta osim u orleanskom tekstu dolazi još samo u dva njemačka teksta Freising i Einsiedeln, ali se ta dva teksta ne mogu nikako postaviti kao veza između redakcije našega teksta i redakcije francuskih tekstova, jer se u svim drugim dijalozima sasvim razlikuju od našega teksta. Ipak to, što se isključuje njemačko posredovanje, ne znači, da je upravo naš tekst donesen k nama izravno iz Francuske, jer za takve veze za kraj 11. ili početak 12. stoljeća nemamo nikakvih potvrda. No ako naša zagrebačka sredina u ono doba i nije stajala ni u kakvoj izravnoj vezi s Francuskom, stajala je Ugarska, odakle je ne samo osnovana zagrebačka biskupija, već odakle su bili i prvi njezini organizatori, biskup Čuh i njegovi pomoćnici iz šomođske i zaladske županije. A baš u šomođskoj županiji bio je g. 1091. osnovan u Šomođvaru nastojanjem francuskoga benediktinca Odilona benediktinski manastir sv. Egidija, koji je do god. 1204. stajao u najtješnjim vezama s francuskim benediktinskim manastirom sv. Egidija (St. Gilles), biskupije Nimes (isp. D. Fuxhofer, Monasteriologia regni Hungariae, t. I. str. 143.). Vjerojatno preko tih veza došla je provenijencijom francuska igra Triju Kralja »Officium stellae« najprije u Ugarsku, a tek iz Ugarske ili upravo i iz Šomođvara u Zagreb. Naime obično se drži, da je samo prvi zagrebački biskup Čuh bio benediktinac, a ja držim, da su vjerojatno i njegovi pomoćnici, koji se u ispravi od g. 1134. općeno nazivaju samo »officinarii«, također bili upravo monasi benediktinskih manastira zaladske i šomođske županije. Kako su u samoj Ugarskoj u ono doba benediktinci držali u svojim rukama gotovo svu crkvenu hijerarhiju, to su po tom svom položaju uticali i na redakciju obreda. I biskup Čuh i njegovi pomoćnici redigujući kao organizatori zagrebačke biskupije zagrebački obred svakako su uz znatna obaziranja na obredne tradicije posavsko-hrvatskih crkava unosili u nj i osobine obreda ugarske crkvene hijerarhije, a i osobine obreda svojih benediktinskih manastira, koliko se one nijesu kosile s potrebama svjetovne crkve. Na takav način zamišljam ja sebi objašnjenje puta, kojim su obje obredne igre t. j. uskrсна igra i igra Triju Kralja, jer obje nose znakove francuske provenijencije, mogle iz Francuske već krajem 11. ili početkom 12. stoljeća doći k nama i ući u najstariji obrednik zagrebačke stolne crkve.

Prije nego što odgovorim na pitanje, da li uopće imade kakva potvrda za to, da su se uskrсна igra i igra Triju Kralja ušavši iz obrednih

predložaka u naš obrednik doista prikazivale u zagrebačkoj stolnoj crkvi, ili su ostale u obredniku mrtvo slovo, valja kazati ovo. U obredniku, kakav se sačuvao do danas, imade nesumnjivih kasnijih izmjena i pripisa, učinjenih nakon postanja kodeksa u tijeku njegove upotrebe. I bez obzira na glose i manje ispravke u samom tekstu najznatnije što je kasnije, sudeći po razlikama boje mastila, bilo uneseno u tekst, su neume, kojima su naznačeni napjevi nekih obrednih tekstova iz jevandelja, i onda pjesama. Ta potreba, da se napjevi teksta naknadno označe neumama, držim, svakako je dokaz, da se obrednik doista upotrebljavao. Time ipak ne ću kazati, da je samo to dokaz njegove upotrebe, jer se ona ne bi mogla poreći ni onda, da u njemu uopće nema neumiranih tekstova.

Od pomenutih dviju igara u tekstu uskrсне igre nema nikakvih kasnijih izmjena; dijalozi nijesu označeni neumama. U tekstu igre Triju Kralja označeni su neumama samo dijalozi br. 1, 2, 3, 5, 6, 12, 13, 15 i 17, dok su ostali bez neuma. To neumiranje bar nekih dijaloza jedne igre našega obrednika vidan je dokaz samo za to, da se vodilo računa i o napjevima dijaloza, a prema tome i potkrepa za to, da su se obje igre na pomenute svetkovine doista i prikazivale.

Bez naznake veze prema igri Triju Kralja pripisani su kasnije ispod teksta još ovi stihovi: »Ec(c)e gentes venerant me reverentes. Me metuunt Arabes, michi parent usque fideles. Impero Tharsensis subiure cohortis« (l. 28b) i »Hec est causa vie, reges sumus ex Arabitis; querimus hic regem regnantibus imperitantem, quem natum mundo lactat iudacia virgo« (l. 29a).

Taj kasniji pripis važan je u dvojakom smjeru. Ponajprije on nam potvrđuje, da prvim preuzećem naše igre »Tractus stellae« iz nepoznatoga izvora njezina historija u našoj sredini nije bila završena, već da je od njezinih kasnijih proširivanja također doprlo nešto i do nas. Naime oba ta pripisa, ako baš i ne doslovno, stoje ipak prilično blizu dvjema različitim proširenjima igre Triju Kralja u više tekstova francuske i njemačke redakcije. Pripise na l. 29a našega obrednika broji pomenuti Anz među proširenja dijaloga između Iruda i kralja-maga, od kojih je od III. tipa same igre nastajao njezin IV. tip. Prema stilizaciji koja stoji najbliže tekstu našega pripisa to proširenje glasi:

»Rex: Quae est causa viae, qui vos vel unde venite, (dicite nobis)«.

Magi: Rex est causa viae, reges sumus ex Arabitis. Quaerimus hic regem regnantibus imperitantem. Quem natum mundo lactat iudaica virgo«.

U tom obliku potvrđeno je to proširenje samo u tekstovima Mans i Orléans, dok tekstovi Strassbourg, Freising i Bilsen riječi »Quaerimus hic...« dalje nemaju (isp. Anz, o. c. str. 135.). Naš pripis nema Irudova pitanja.

Pripise, koji dolaze u našem obredniku na l. 28b, broji Anz među proširenja IV. tipa igre Triju Kralja. I to se proširenje odnosi na dijalog između Iruda i kralja-maga, a u cijelosti glasi:

Rex: Tu mihi responde stans primus in ordine, fare!

I: Tharsensis regio me rege nite Zoroastro.

Rex: Tu, ai, unde es?

II: Me metuunt Arabes, mihi parent usque fideles.

Rex: Tu, tertius, unde es?

III. Impero Chaldeis, dominans rex omnibus illis. To se proširenje potvrđuje samo iz tekstova Freising i Bilsen (isp. Anz, o. c., str. 139.—140.).

Doduše je van svake sumnje, da naš pripis l. 28b odgovara općeno tom proširenju, iako se osim u odgovoru II. kralja-maga inače sasvim razlikuju među sobom. Ni taj pripis našega obrednika ne sadrži Irudova pitanja.

Prema redanju dijaloga u freizinskoj igri Triju Kralja (isp. Anz, o. c. str. 155. i 157.) mjesto pripisa u našoj igri bilo bi između 3. i 4. dijaloga i između 11. i 12. dijaloga. Iako su ta proširenja unesena u naš obrednik vrlo manjkavo, ipak ona će biti, držim, najočitiji dokaz, da se igra Triju Kralja i kod nas doista prikazivala.

Uskrсна se igra prikazivala u jednoj sceni t. j. oko mjesta, koje je u crkvi predstavljalo Isukrstov grob. Nasuprot u igri Triju Kralja postojale su dvije scene ili dva prizora: jedan kraj oltara Marijina, gdje je slika Marije s Isusom na rukama označivala scenu kolijevke, drugi u sredini crkve, gdje je Irud okružen književnicima sjedio na prijestolu (scena kod Iruda). Sva su lica igre bez sumnje bila odjevena prema ulogama, koje su igrala. U didaskalijama opisuje se samo oprema Iruda (»residens in solio suo in media ecclesia coronatus«), književnika (»sub tilibus induti et mitras habentes in capitibus«), klerika (»appis induti«) i anđela (»indutus dalmatica«).

U svom pregledu »kulturno-literarnoga rada u Zagrebu za prvih pet vijekova njegove historije« ja sam s obzirom na neke kodekse knjižnice zagrebačkog prvostolnog kaptola istakao kao karakteristično interes, kojim je mlada zagrebačka biskupija ne samo pratila nove pojave u katoličkoj teološkoj literaturi već i kojom je brzinom pribavljala sebi njihove prijepise (isp. Katalog kulturno-historijske izložbe grada Zagreba, str. 20.). U ne manjoj mjeri važi to i za ove naše obredne igre, i to osobito za igru Triju Kralja. Stroga paleografska analiza možda će naći, da je obrednik »Missale antiquissimum« za koji decenij mlađi, nego što ga ja datiram, koji ga stavljam potkraj 11. odnosno u sam početak 12. stoljeća, ali će i u tom slučaju igre našega obrednika još uvijek ići među najstarije tekstove, što ih je historija crkvene drame konstatovala dosad u ovim krajnjim stranama zapadne Evrope. Time doduše ne ću da kažem, da u ono doba, kad je pisan naš tekst, takih igara uopće ne bi bilo na pr. u Ugarskoj, Austriji i Češkoj. Bez sumnje ih je bilo i tamo, šta više preko tih pokrajina one će i biti bile donesene k nama, ali važno je to, da se one u svome širenju sa zapada prema istoku nisu zaustavljale na našim granicama.

Sve to, što sam ovdje iznio, znači, da je zagrebačka biskupija, bez obzira na zadatak, koji joj je bio namijenio njezin osnivač, ugarski kralj Ladislav, bila od prvih svojih početaka za Posavsku Hrvasku lučonoša kulturnih nastojanja zapadne Evrope. A ako je ona i bila latinska organizacija, zavisna od ugarske crkvene hijerarhije, ipak nije bila savim anacijonalna. Već u vrlo ranim vijekovima svojega postojanja ona je slaveći na pr. češke narodne svece sv. Vaclava i sv. Vojtjeha, prvoga nazivala u svojim liturgijskim knjigama »patronus Slavorum«, a za drugoga isticala da je bio »ex germine Slavonum«. U takim pojavama, kad se one jednom prikupe, naći ćemo može biti i objašnjenje, zašto je baš Posavska Hrvatska, prije osnutka zagrebačke biskupije gotovo još sasvim nepoznata, iza osnutka zagrebačke biskupije počela naglo dobivati na važnosti i u historiji hrvatskoga naroda preuzimati vodeći položaj, koji je za vladanja narodnih vladara imala Dalmatinska Hrvatska.

Resumé. — Comme introduction à son article sur «les jeux liturgiques dans l'église métropolitaine de Zagreb», l'auteur M. Fancev, énumère d'abord et nous explique les motifs qui ont guidé le roi Ladislas dans la fondation de l'évêché de Zagreb en 1093/4. A l'époque où Ladislav prétendait à la couronne croate, étant frère de la veuve du feu roi croate Zvonimir († 1089), il existait en Croatie, outre son parti à lui, le parti national réuni probablement dans l'église nationale slave qui était d'un côté dans les rapports d'inimitié avec l'église latine des villes dalmates, et, d'autre côté, elle repoussait toute immixtion étrangère dans les affaires croates. Le clergé latin en cherchant l'appui dans sa lutte entre l'église nationale, l'accusait de l'hérésie, particulièrement de l'arianisme gothique. C'est de cette rivalité que se servait Ladislav, et, en vue d'affermir son pouvoir dans la Croatie de la Save («P o s a v s k a Hrvatska») qu'il s'est assujettie la première au cours de l'année 1091, il a fondé sur ce territoire contre l'église nationale un évêché latin avec la résidence à Zagreb. Pour gagner les faveurs de l'hierarchie latine il a motivé la fondation de l'évêché de Zagreb par des raisons de soi-disante hérésie des habitants de la Croatie de la Save, «l'error idolatriæ» dans les actes postérieurs de 1184 et de 1267.

Mais, comme à vrai dire, il n'y avait pas de conflits entre les deux églises (ou du moins de conflits confirmés dans les actes), l'église latine se servait, pour affaiblir l'église latine en Moravie et dans la Croatie dalmate, le plus probablement, de splendeurs du culte qui, de même que dans les cas d'hésitation entre les églises rivales de l'Occident et de l'Orient décidaient tantôt pour l'une tantôt pour l'autre. Ces splendeurs qui s'étaient surtout à l'occasion de deux plus grandes fêtes d'église (Epiphanie, Pâques) devaient être surhaussées, comme onus l'apprenons du plus vieux rituel de l'église métropolitaine de Zagreb écrit aux environs de 1100, par deux jeux liturgiques dont les textes sont conservés jusqu'à nos jours.

Dans le chapitre Ier M. Fancev nous apporte le texte du jeu de Pâques, et dans le chapitre II, celui du jeu des trois mages. L'auteur nous donne aussi des preuves que les deux jeux se fondent sur les rédactions françaises de ces mêmes jeux. En même temps il souligne que le texte du jeu des mages représente la «troisième phase» évolutive jusqu'ici seulement supposée. Le chemin que ces drames ont suivi pour arriver en Croatie — étant donné qu'en ce temps, la Croatie de la Save ne pouvait être en relations directes avec la France, menait par les monastères bénédictins de la Hongrie dont celui de St. Gilles à Somogyvar avait été fondé justement grâce aux efforts du bénédictin français Odilon. C'est qui est d'autant plus vraisemblable que même le premier évêque de Zagreb le Tchèque Duh (lisez: Douch) et ses aides des joupanies ou plutôt des monastères de Zalade et de Somogy étaient tous des bénédictins.

A la fin de l'article l'auteur attire l'attention du lecteur sur la notation en neumes des mélodies du texte du jeu des mages, et de même, sur les notes qui prouvent qu'on tenait compte des représentations. Ces jeux étaient donc représentés réellement.